

نمودهای تعالی و تباهی در اشعار نصرت رحمانی و نقاشی معاصر ایران با رویکرد نظریه روانکاوی اریک فروم

چکیده

بررسی شخصیت و نمودهای تعالی و تباهی بر پایه روانشناسی، یکی از حوزه‌های بینارشته‌ای است. در همین راستا، آثار ادبی و هنری که ریشه در واقعیت‌های اجتماعی جوامع بشری دارند و بیانگر برخی از مسائل فرهنگی، اجتماعی و هنجارهای درون اجتماع و افراد می‌باشند، بسیار مورد توجه واقع شده است. در این پژوهش که به شیوه تحلیلی و توصیفی نوشته شده است، نمودها و نشانه‌های تعالی و تباهی در اشعار نصرت رحمانی و نقاشی معاصر ایران بررسی شده است و با رویکرد نظریه «روانکاوی شخصیت» اریک فروم مورد تحلیل قرار گرفته است. اریک فروم یکی از نظریه‌پردازان بزرگی است که اندیشه‌ها و تئوری‌های او در زمینه روانکاوی و خاصه مقوله شخصیت، بسیار حائز اهمیت است. نتایج به دست آمده از این پژوهش که با بررسی دقیق مجموع اشعار نصرت رحمانی انجام شده است، بیانگر آن است که نصرت به نشانه‌های تباهی بیشتر از نشانه‌های تعالی در اشعار خود توجه کرده است. او به مرگ، بیگانگی و کناره‌گیری از جامعه، یأس و ناامیدی، ویرانگری و خشونت، خودآزاری بسیار توجه دارد و به مقولاتی از جمله عشق، وجدان، روابط همزیستی و هویت که از نشانه‌های تعالی شخصیت در نظریه فروم هستند، توجه چندانی نشان نداده است. در نقاشی معاصر ایران به صورت توأمان دو مقوله تعالی و تباهی توجه شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی نمودهای تعالی و تباهی در اشعار نصرت رحمانی با رویکرد نظریه روانکاوی فروم.
۲. بررسی نمودهای تعالی و تباهی در نقاشی معاصر ایران با رویکرد نظریه روانکاوی فروم.

سوالات پژوهش:

۱. نمودهای تعالی و تباهی در اشعار نصرت رحمانی با توجه به رویکرد نظریه روانکاوی فروم چگونه است؟
۲. نمودهای تعالی و تباهی در نقاشی معاصر ایران با توجه به رویکرد نظریه روانکاوی فروم چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: اریک فروم، تعالی، تباهی، نصرت رحمانی، نقاشی معاصر ایران.

مقدمه

یکی از شیوه‌های نقد آثار ادبی، بررسی آن‌ها از منظر نظریات ادبی است. در این اثنا، اگر بحث موردنظر از دیدگاه روانشناسی باشد، باید بسیاری از نمادهای فردی و اجتماعی دقیق موردتوجه قرار گیرد. بر این اساس، با بررسی اشعار شاعران در حیطة یک نظریه خاص روانشناسی می‌توان به میزان تأثیرات مثبت یا منفی که شاعر به جامعه خویش وارد کرده است، آگاهی یافت. «نقد روانشناسانه با طرح مطالبی در باب ناخودآگاه شخصی و جمعی در آثار ادبی به نقد ادبی، عمق و نوعی جنبه پیش‌گویانه و رازآمیز بخشیده است» (شمیسا، ۱۳۸۸: ۲۰۱). در بررسی آثار ادبی براساس نظریات روانشناسی می‌توان به‌طور دقیق تأثیرات اجتماعی و حتی برخی مشکلات روانی فرد را مورد مطالعه قرارداد. چنانکه بعضی از ناقدان در «نقد ادبی بر مبانی روانشناسی اتکا کرده و می‌کوشند جریان باطنی و احوال درونی شاعر را بیان کنند و از این راه تأثیری که محیط و جامعه و سن در تکوین این جریان‌ها دارد مطالعه کنند» (زرین‌کوب، ۱۳۸۸: ۸۰). شایان ذکر است که اریک فروم از جمله روانشناسانی است که بر نمادهای اجتماعی در ادبیات توجه کرده است. از این‌رو، نظریه‌های متعدد این روانشناس برجسته مورد استقبال محققان ادبی در بررسی آثار و اشعار نویسندگان و شاعران متعدد قرار گرفته است. نقاشی معاصر ایران نیز به تبع شرایط اجتماعی و فردی از دیدگاه روانشناسی قابل بررسی است.

نصرت رحمانی از جمله شاعرانی هست که در عرصه شعر معاصر در زمینه تعدد شخصیت‌ها و بافت شعری خاص، خوش درخشیده است. «نصرت تخیلی بسیار قوی داشت احساسات و عواطف شاعرانه خود را با صداقت و صمیمیت خاصی در شعر ترسیم می‌کرد. او با خودش، با احساسات و با شعرش صمیمی بود. در شعر نصرت رنگ ریا و فریب وجود نداشت. او شاعری آزاده، خوش‌فکر و مردم‌دوست بود» (حاج سید جوادی، ۱۳۸۲: ۴۳۵). او در شعرش به افراد طبقات پایین و محروم جامعه توجه دارد. فضای درونی، شخصی و اجتماعی نصرت در بیشتر مواقع ملتهب است. اندیشه و جهان‌بینی این شاعر به‌واسطه این التهاب درونی بسیار متفاوت با دیگران بوده است. رحمانی «شاعری است که گاه بیشتر مسائل ساده روزانه را به شعر درمی‌آورد. شعرش غمگین، ساده و صمیمانه است. صدای او پژواک شکست‌ها و رنج‌های مردمی است که باور و اصالت خویش رنج می‌برند و این رنج را سوگواری» (دستغیب، ۱۳۴۶: ۲۳). نویسندگان این مقاله می‌کوشند تا با کمک نظریه رشد و تباهی اریک فروم نموده‌های اجتماعی و روانی اشعار نصرت رحمانی را مورد بررسی بیشتر قرار دهند.

تحلیل و بررسی نقادانه و لزوم پرداختن به نقد و تحلیل بینارشته‌ای در شعر معاصر اهمیت ویژه‌ای دارد تا به‌واسطه این تحلیل‌ها زوایا و ظرفیت‌ها و خلاقیت‌های شاعران معاصر و صاحب سبک، بیشتر معرفی شود. بر این اساس و با توجه به اینکه تاکنون اشعار نصرت رحمانی از نظر وجود مفاهیمی چون تعالی و تباهی با رویکرد نظریه اریک فروم مورد بررسی قرار نگرفته است، این پژوهش می‌تواند دارای نکات تازه‌ای برای مخاطبان باشد؛ بنابراین هدف این پژوهش، بررسی برخی مفاهیم روانکاوانه اشعار نصرت رحمانی است تا زیبایی‌های ساختاری آن بیشتر آشکار شود.

شیوه پژوهش در این کار تحقیقی براساس نقد و تحلیل یافته‌های مفاهیم تعالی و تباهی در اشعار نصرت رحمانی با توجه و رویکرد به نظریه روانکاوی اریک فروم است. بر این اساس، بررسی‌های جامعی در اندیشه‌های رحمانی انجام شده است تا ساختار درستی ارائه شود؛ بنابراین روش به‌کار گرفته در این پژوهش، متن‌محور است.

در مورد تعالی و تباهی در نقاشی معاصر براساس نظریه‌ی اریک فروم تاکنون پژوهش مستقلی به رشته‌ی تحریر در نیامده است. در مورد اشعار و اندیشه‌های نصرت رحمانی کتاب‌ها و مقالات و پژوهش‌های بسیاری انجام شده است و اشعار او از زوایای متفاوتی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، اما درباره نمودها و نشانه‌های تعالی و تباهی در شعر او با رویکرد نظریه‌ی اریک فروم کار جامع و مستقلی انجام نشده است. باین حال، مقالاتی منطبق با نظریات فروم در سال‌های اخیر به چاپ رسیده است که مواردی را ذکر می‌کنم. مقاله «عشق از دیدگاه سعدی و اریک فروم» از نظری و کمالی (۱۳۹۴) که در آن انگیزه‌های عشق‌ورزی و ماهیت آن بررسی شده است. مقاله تعالی شخصیت انسان در اشعار سیمین بهبهانی بر پایه‌ی نظریه‌ی اریک فروم که توسط زهرا قنبر علی باغنی و شهین اوجاق‌علی‌زاده در سال (۱۳۹۳) نوشته شده است. همچنین مقاله «تحلیل نشانه‌های رشد و تباهی در شخصیت فریدون و ضحاک از دیدگاه اریک فروم» که توسط حسین زری‌فام در سال (۱۳۹۵) نوشته شده است و در آن نشانه‌های خیر و شر در زندگی و شخصیت فریدون و ضحاک مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

با بررسی و تحلیل اشعار نصرت رحمانی و مبنا قراردادن نظریه نشانه‌های رشد و تباهی اریک فروم درمی‌یابیم که با توجه به دوران پر آشوب و پرتنش اجتماعی و سیاسی روزگار شاعر، بسیاری از نشانه‌های خشونت و تباهی در این شعرها نمود بیشتری پیدا کرده است و برجستگی بیشتری دارد. همچنین با توجه به این نظریه دریافته‌ایم که نشانه‌های رشد مانند عشق و روابط احساس و عاطفی در سروده‌های این شاعر بسیار کم است. عشق در شعر رحمانی جایگاه چندانی ندارد و گاه بسیار سطحی و عریان بیان می‌شود اما همان‌طور که گفته شد نشانه‌های تباهی به‌وفور و فراوانی دیده می‌شود. او شاعری است که انگار با شعرهایش به‌سوی تباهی و فنا حرکت می‌کند و خود شاهدی زنده برای سخنانش است.

نکته حائز اهمیت در شعرهای نصرت رحمانی این است که گویا نصرت خود آگاهانه مسیر تباهی را انتخاب کرده است. یأس و ناامیدی و کناره‌گیری و بیگانگی از اجتماع از ویژگی‌های شعری و شخصی رحمانی است. او مرگ را از زندگی بیشتر دوست دارد. او خود را یک شکست‌خورده می‌بیند و هر لحظه بیم ویرانی را احساس می‌کند. پوچی و بیهودگی جزئی از اندیشه‌ای است که در وجودش شکل گرفته است. ویرانگری و خشونت هسته‌های اصلی اندیشه و شعر نصرت رحمانی می‌باشند و همه این نشانه‌های تباهیت که گاه به خودشیفتگی فردی و بیگانگی از اجتماع نیز منتهی می‌شود. بیشتر تصاویر و فضاهایی که رحمانی در اشعار خود ایجاد می‌کند انعکاس تجربیات او از اجتماع و زندگی شخصی است. بررسی مضامین مورد توجه هنرمندان در نقاشی معاصر ایران نیز حاکی از تأثیر عمیق بسترهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بر نمود یافتن تعالی و تباهی در این آثار است. لذا مضامینی متعالی چون عشق، دوستی و همدلی و مضامین تباهی چون اندوه، جنگ، مرگ و خشم در نقاشی معاصر ایران به شکلی آشکار دیده می‌شود.

منابع و مآخذ:

- آتشی، منوچهر. (۱۳۵۶). نقد و بررسی حریق باد. تهران: روزنامه کیهان، ش ۸۳۵۰. صص ۴-۳.
- آشوری، داریوش. (۱۳۵۰). سیری در سلوک معنوی مهدی اخوان ثالث. تهران: مجله رودکی، ش ۲. صص ۳۹-۳۱.
- باباچاهی، علی. (۱۳۶۹). نصرت رحمانی خیره در آیین امروز. تهران: مجله آدینه، ش ۴۷. صص ۲۶-۱۷.

- حاج سیدجوادى، سیدحسن. (۱۳۸۲). تحقیق در تاریخ ادبیات معاصر ایران. تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- حسین پور چافی، علی. (۱۳۸۴). جریان‌های معاصر شعر فارسی. تهران: امیرکبیر.
- رحمانی، نصرت. (۱۳۸۹). مجموعه اشعار. تهران: نگاه.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۸). آشنایی با نقد ادبی. تهران: سخن.
- رضازاده، مهدی. (۱۳۶۹). پرسه در اشعار نصرت رحمانی. رشت: کادح، ش ۳۲، ص ۴.
- دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۵۳). نقد کتاب میعاد در لجن، تهران: پیام نوین، دوره دهم، ش ۹، صص ۳۶-۲۷.
- درون، سارا. (۱۳۹۲). «تجلی نقش عشق در آثار تجسمی ایران (نقاشی) از دوره ایلخانی تاکنون». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، دانشکده هنر و معماری، تهران.
- شاملو، سعید. (۱۳۷۷). مکتب‌ها و نظریه‌ها در روانشناسی شخصیت. تهران: ویرایش.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۳). ادوار شعر فارسی. تهران: توس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۸). نقد ادبی. تهران: میترا.
- عاشقی قلعه، لیلا؛ عزیزاده خیاط، ناصر و مشفق، آرش. (۱۴۰۱). «شکاف مفاهیم و ارزش‌های در رمان آن مادران این دختران و نقاشی‌های معاصر ایران». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۹، شماره ۴۷، ۳۲۸-۳۵۰.
- قاسمی، ویدا؛ شعیری، حمیدرضا و ضیایی، مجید. (۱۴۰۱). «از کنشگری تا ناکنشگری: تحلیل نشانه‌معناشناختی فرایند فروپاشی سوژه در آثار نقاشی واقع‌گرای ایران معاصر در دو دهه اخیر». کیمیای هنری، دوره ۱۱، شماره ۴، ۶۵-۴۹.
- فروم، اریک. (۱۳۶۳). گریز از آزادی. ترجمه: داود حسینی، تهران: گلشایی.
- (۱۳۶۶). هنر عشق ورزیدن. ترجمه: پوری سلطانی، تهران: مروارید.
- (۱۳۸۶). سرشت راستین انسان. ترجمه: فیروز جاوید، تهران: اختران.
- (۱۳۸۷). دل آدمی و ماجرای خیر و شر. ترجمه: گیتی خوشدل، تهران: پلیکان.
- (۱۳۷۸). فروم در کلام خودش. ترجمه: فیروز جاوید، تهران: اختران.
- کریمی، یوسف. (۱۳۷۷). روانشناسی شخصیت. تهران: ویرایش.
- نیکویه، محمود. (۱۳۷۹). از نقطه تا خط. رشت: طاعتی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۰). روانشناسی و دین. ترجمه: فئواد روحانی، تهران: علمی و فرهنگی.